

Віталій Олександрович УСАТИЙ,
кандидат юридичних наук
(Національний науковий центр «Інститут
судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України,
м. Харків)

ВИСНОВОК СПЕЦІАЛІСТА У ГОСПОДАРСЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ

У статті, на підставі узагальнення низки теоретичних напрацювань, емпіричних даних, констатовано, що зміни, яких зазнає КПК України, зумовлені часом і подальшими перспективами забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Наголошено, що такою є і новела, що передбачає можливість використання у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків нового виду доказів – висновків спеціаліста, проте допоки вони більше викликають дискусії, аніж визнання серед практиків і теоретиків, однак судова практика вже майже адаптувалася до застосування висновків спеціалістів у процесі доказування.

На підставі аналізу судових рішень встановлено, що такі докази використовуються як у низці різноманітних кримінальних правопорушень, проте суди по-різному оцінюють їхню допустимість: у деяких випадках вони враховуються при винесенні рішень, в інших – визнаються недопустимими доказами. Обґрунтовано, що актуалізоване питання щодо приведення чинної доктрини кримінального процесуального права до належної форми, щоб усі неврегульовані аспекти отримання висновку спеціаліста, його правового статусу, підтвердження наявності професійної кваліфікації, процедури залучення, набули свого нормативного закріплення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, господарська діяльність, спеціальні знання, спеціаліст, висновок експерта, форма використання спеціальних знань.

Постановка проблеми. Положеннями Закону України № 4009-IX від

09.10.2024 внесено суттєві зміни до положень кримінального процесуального законодавства, котрі визначають правовий статус спеціаліста. Так, з огляду на множинність викликів сьогодення визначено, що «у разі необхідності та за наявності підстав може бути залучено з іноземної держави, міжнародної організації як спеціаліста фахівця у галузі хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної чи іншої зброї»¹. Також ними розширено перелік документів для складання яких може залучатися спеціаліст. Відтепер окрім консультацій, пояснень, довідок, висновків, залученому фахівцю надано право складати й інші документи.

Цим же законом закріплено додаткове право спеціаліста на надання довідок, висновків із питань, котрі належать до сфери його знань, стосовно ідентифікації особи, зброї, а також бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів»². Окреслені законодавчі зміни, спочатку щодо закріплення як доказу висновку спеціаліста у кримінальних провадженнях щодо проступків, а потім і стосовно урізноманітнення виду і форм документів, які можуть складати спеціалісти, на нашу думку, слід розуміти як спробу законодавця врегулювати проблемні питання, пов'язані з забезпеченням уніфікації процедури збирання доказів. Однак натепер, як засвідчує проведений аналіз матеріалів кримінальних проваджень, на практиці виникає ще більше проблем щодо визначення коректних алгоритмів збирання доказів сторонами у кримінальних провадженнях щодо злочинів і кримінальних проступків, їх оцінки судом тощо. Нашу увагу привертає проблематика отримання та використання висновку спеціаліста у кримінальних правопорушеннях, зокрема, щодо злочинів і проступків у сфері господарської діяльності, розслідування та судовий розгляд яких характеризується низкою складнощів.

Представники різних галузей науки вже протягом тривалого часу обґрунтовують важливість застосування спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень³. Вони активно працюють над удосконаленням наукових підходів у цій сфері. Протягом останніх двадцяти років розроблено низку теоретичних концепцій, які стосуються як загальних принципів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, так і більш вузьких питань, зокрема участі спеціалістів у слідчих (розшукових) діях або

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025).

² Там само.

³ Див. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 253 с.; Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ... докт. філ.: 081. Харків, 2021. 251 с.; Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.; Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.; Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

залучення експертів для проведення судових експертиз. Проте низка важливих аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, науковці ще не приділили достатньої уваги використанню спеціальних знань у розслідуванні таких правопорушень, як контрабанда, перешкоджання господарській діяльності, доведення до банкрутства або банкрутство банку, маніпулювання на енергетичних та фінансових ринках, розголошення комерційної, банківської та інсайдерської інформації, правопорушення, пов'язані з приватизацією й обігом цінних паперів. Також відсутні науково обґрунтовані рекомендації щодо застосування спеціальних знань у судовому розгляді цієї категорії справ.

Загальний рівень наукового опрацювання проблематики застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх судового розгляду залишається недостатнім. В основному дослідники зосереджувалися лише на окремих її аспектах. В умовах реформування правової системи та необхідності вдосконалення правозастосовної практики особливо актуальним стає завдання розроблення комплексних теоретико-правових і практичних засад застосування спеціальних знань у цих процесах. Це потребує ґрунтовного аналізу доктринальних напрацювань, міжнародного та національного законодавства, а також практики його застосування. Вирішення цієї проблеми сприятиме підвищенню ефективності розслідувань, покращенню якості судових рішень та вдосконаленню правозастосування в цілому.

Відтак *мету статті* сформульовано як окреслити реальні перспективи використання висновку спеціаліста в доказуванні кримінальних правопорушень, у тому числі у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності охоплюють цілий комплекс кримінально-караних діянь. Серед них такі: 1) пов'язані з посяганнями на інтереси окремих суб'єктів господарювання; 2) вчинені у сфері захисту інтересів кредиторів; 3) протиправний умисел в яких реалізовано у сфері захисту інтересів споживачів товарів і послуг; 4) пов'язані з посяганнями на законні інтереси акціонерів; 5) котрі посягають на економічні інтереси держави; 6) пов'язані з порушенням інтересів держави в сфері обігу товарів; 7) вчинені проти інтересів держави у сфері обігу грошей; 8) котрі посягають на інтереси держави в сфері приватизації та ін. Таким чином, низка з них пов'язана із завданням шкоди економічним інтересам держави, настанням негативних наслідків як матеріального, так і «іміджового характеру» в контексті залучення іноземного інвестиційного капіталу.

Розслідування кримінальних правопорушень пов'язане із вирішенням тактичних завдань, окремі з яких належать до професійної компетенції обізнаних осіб – експерта та спеціаліста. У контексті визначення апробованих форм взаємодії зі спеціалістом під час розслідування кримінального правопорушення (зокрема, кримінальних проступків), слід вказати на можливість складання ним висновку, довідки та низки інших

документів. Чинна доктрина кримінального процесуального права визначає, що висновок спеціаліста належить до процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях щодо проступків. Щодо порівняння особливостей висновку експерта та висновку спеціаліста, то передусім відмінність полягає в їх процесуальній значущості, правовому статусі. На відміну від висновку спеціаліста, висновок експерта є одним із процесуальних джерел доказів у справі, незалежно від того, чи здійснюється дізнання, або досудове розслідування. Він має обов'язковий характер для врахування судом, але не є безумовним (суд оцінює його так само, як і інші докази). Висновок експерта складається на підставі проведення самостійного дослідження, судовим експертом, який має відповідну кваліфікацію, сертифікати та проводить судову експертизу згідно з процесуальним законодавством. Також складення висновку експерта передбачає проведення складних досліджень відповідно до затвердженої науково обґрунтованої методики, із використанням наукових, технічних чи інших спеціальних знань.

Своєю чергою, висновок спеціаліста може визначатися судом доказом лише під час розгляду кримінальних проступків у суді. Не закріплено чинним законодавством процедури хто і на якій підставі може залучатися для складання висновку спеціаліста, адже ст. 71 КПК України не визначає кваліфікаційних вимог щодо осіб, які залучаються як спеціалісти.

Також хочемо зауважити, що судова практика в частині використання висновку спеціалістів є суперечливою, адже не всі суди визнають їх самостійними джерелами доказів. Так, наприклад, як зазначає В. В. Коваленко, у судовій практиці мають місце випадки, коли під час розслідування фактів колабораційної діяльності або навіть воєнних злочинів висновки спеціалістів визнаються доказами¹. Можливим поясненням цього явища, відповідно до позиції автора, є таке: кримінальні правопорушення могли початково кваліфікуватися як проступки, передбачені ч.1 111-1 КК України, і під час їх розслідування дізнавачами отримувалися висновки спеціалістів. Після цього здійснювалася перекваліфікація діяння на злочин, передбачений ст. 436-2 КК України, і прокурори зверталися за дозволом слідчого судді на використання раніше отриманих висновків спеціаліста в кримінальному провадженні щодо злочину. Проте із січня 2023 р. частка таких рішень суттєво зменшилася, що може вказувати на те, що з часом представники органів досудового розслідування почали кваліфікувати такі діяння одразу за ст. 436-2 КК України, і в подальшому призначати судові експертизи, замість отримання висновку спеціаліста. При цьому, як зауважує О. Д. Кувшинов, як мінімум в одному провадженні за фактом злочину, передбаченого ч.1 ст. 436-2 КК України, суд відмовився брати до уваги та виключив з переліку доказів

¹ Коваленко В. В. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів під час розслідування діянь, передбачених ч.1 ст. 111-1 КК України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 22–23 лютого 2024 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 418-421.

висновок спеціаліста-лінгвіста¹, адже, «відповідно до вимог ч.2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є лише показання, речові докази, документи та висновки експертів, а жодного висновку експертів обвинуваченням суду не надано»².

Не можна оминати увагою і того факту, що під час розслідування умисного заподіяння легких тілесних ушкоджень, доволі часто стороною обвинувачення долучаються до матеріалів кримінальних проваджень «висновки спеціаліста в галузі судово-медичної експертизи». Це відбувається попри те, що згідно з п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України «з метою встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень слід обов'язково призначати судову експертизу»³. Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень також визнає саме судову експертизу інструментом оцінки тілесних ушкоджень і не містить жодних згадок про висновок спеціаліста⁴.

Подібна ситуація сформувалася і в судовій практиці розгляду кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Наприклад, у справі за фактом учинення директором ТОВ «КОЛПРО» фінансової операції з коштами, одержаними внаслідок суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, тобто у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст. 209 КК України (в редакції станом на 29.12.2016 р.), висновок спеціаліста визнано недопустим доказом. Відповідно до обставин справи, висновок спеціаліста, головного державного ревізора-інспектора сектору боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом ГУДФС у Сумській області від 14.11.2018 року №31/18-28-16-0006/40464884 (а.с. 25-33 т.3), на який посилався прокурор як на доказ одержання обвинуваченим грошових коштів в сумі 131072,00 грн. внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння, суд вважає недопустимим доказом, адже вказаний документ здобутий із порушенням вимог ст.ст. 69, 101, 102, 242, 243 КПК України. Так, відсутні відомості, що особа, яка надавала такий висновок, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи, а також, що була попереджена, як те передбачає ст.70 КПК про відповідальність за завідомо неправдивий висновок. Окрім цього, висновок вочевидь не відповідає жодній з вимог ст.ст.101,102 КПК України щодо порядку проведення експертного дослідження та його змісту; у даному випадку органи досудового розслідування звертались до головного державного ревізора-

¹ Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. № 2 (2). С. 98. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.

² Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 27 липня 2023 року у справі № 193/1206/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112471976> (дата звернення: 20.02.2025).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

⁴ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 20.02.2025).

інспектора сектору боротьби з відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом ГУ ДФС у Сумській області з питаннями для з'ясування питань права, про що прямо вказано у висновку експерта № 1883 від 22.11.2018. На підставі проведеної оцінки доказів, суд дійшов висновку, що в даному випадку прокурором під час судового розгляду обвинувального акту щодо обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.209 КК України, факт одержання ним коштів внаслідок вчинення предикатного діяння не доведено відповідним вироком суду, а, відповідно, в судовому засіданні жодним із наданих прокурором доказів не було доведено, що обвинувачений вчинив і кримінальне правопорушення, передбачене ч.1 ст.209 КК України¹. Отже, практика використання висновків спеціаліста для вирішення низки питань, зокрема, доказування обставин, що становлять предмет доказування, є неузгодженою й інколи суперечливою.

З огляду на викладене, актуалізоване питання щодо приведення чинної доктрини кримінального процесуального права до належної форми, щоб усі неврегульовані аспекти отримання висновку спеціаліста, його правового статусу, підтвердження наявності професійної кваліфікації, процедури залучення, набули нормативного закріплення. Саме такий підхід, на нашу думку, спростує всі сумніви окремих представників наукової спільноти щодо віднесення такої форми взаємодії зі спеціалістом, як отримання його висновку до процесуальних форм використання спеціальних знань. Адже поки що значення цієї форми застосування спеціальних знань для доказування є суперечливим, оскільки окрема згадка у чинному законодавстві, не означає, що результати її застосування будуть визнані, використані або враховані судом на етапі оцінки такого висновку.

Водночас відсутність апробованих методик перевірки проведених спеціалістом досліджень, на нашу думку, мають визнаватися достатніми підставами для вирішення питання про призначення профільної судової експертизи для перевірки змісту висновку.

Висновки. Зміни, яких зазнає КПК України, зумовлені часом і подальшими перспективами забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Такою є і новела, що передбачає можливість використання у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків нового виду доказів – висновків спеціаліста, проте допоки вони більше викликають дискусії, аніж визнання серед практиків і теоретиків. Попри це, судова практика вже майже адаптувалася до застосування висновків спеціалістів у процесі доказування.

Аналіз судових рішень свідчить, що такі докази використовуються як у низці різноманітних кримінальних правопорушень, проте суди по-різному оцінюють їхню допустимість: у деяких випадках вони враховуються при винесенні рішень, в інших – визнаються недопустимими доказами. Тому

¹ Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 03.09.2021, у справі № 592/18006/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99369231> (дата звернення: 20.02.2025).

актуалізоване питання щодо приведення чинної доктрини кримінального процесуального права до належної форми, щоб усі не врегульовані аспекти отримання висновку спеціаліста, його правового статусу, підтвердження наявності професійної кваліфікації, процедури залучення, набули свого нормативного закріплення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 03.09.2021, у справі № 592/18006/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99369231> (дата звернення: 20.02.2025).
2. Вирок Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 27 липня 2023 року у справі № 193/1206/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112471976> (дата звернення: 20.02.2025).
3. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 253 с.
4. Коваленко В. В. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів під час розслідування діянь, передбачених ч.1 ст. 111-1 КК України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 22–23 лютого 2024 року). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 418–421.
5. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів : дис. ... докт. філ. : 081. Харків, 2021. 251 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.01.2025).
7. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. № 2 (2). С. 98. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.
8. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.
9. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95> (дата звернення: 20.02.2025).
10. Прокопанич Г. К. Використання спеціальних знань в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 197 с.

11. Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025

Vitalii OI. USATII,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

EXPERT'S OPINION IN ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES

The article, based on a generalization of a number of theoretical developments and empirical data, states that the changes that the Criminal Procedure Code of Ukraine is undergoing are due to time and further prospects for ensuring a quick, complete and impartial investigation. It is emphasized that such is the novella, which provides for the possibility of using a new type of evidence in criminal proceedings regarding criminal offenses - expert opinions, but while they cause more discussion than recognition among practitioners and theorists, judicial practice has almost adapted to the use of expert opinions in the process of proving.

Based on the analysis of court decisions, it is established that such evidence is used in a number of different criminal offenses, but courts assess their admissibility differently: in some cases they are taken into account when making decisions, in others - they are recognized as inadmissible evidence. It is substantiated that the issue of bringing the current doctrine of criminal procedural law into proper form has been updated so that all unregulated aspects of obtaining a specialist's opinion, his legal status, confirmation of the availability of professional qualifications, and the procedure for engaging them have acquired their regulatory consolidation.

Key words: *criminal offense, criminal misdemeanor, economic activity, special knowledge, specialist, expert opinion, form of use of special knowledge.*